

Maarjahein, imevesi ja teised pärisasjad

Reet Hiimäe, Mare Kõiva. Maarjahein ja imevesi. Pärimuslikud naiste rituaalid Eestis. [Tallinn:] Kirjastus Postimees, 2022. 520 lk.

Valminud on raamat, mis tutvustab osakest Eesti Rahvaluule Arhiivi rikkalikes kogudes leiduvast rahvapärимusest ja selgitab valitud tekstide tausta. Raamatu on koostanud Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristid Reet Hiimäe ja Mare Kõiva, sealjuures on olnud põhiautoriks Hiimäe.

Raamatus on lõimitud eesti pärimusaines, naisteema ning nii vana kui ka tänapäevane kombestik – kombinatsioon, mida ei kohta Eesti raamatulettidel kuigi sageli. Esimesena meenub Karmen Kirke 2006. aastal ilmunud „Seks ja võim. Armuelu Eestis läbi aegade”, mis küll esitab materjali peamiselt publitseeritud allikatest, mitte käsikirjadest, ning mille ajaraam on avaram. „Seks ja võim” algab Balthasar Russowi tekstikatkega XVI sajandist ning lõpeb nõukogudeaegsete dr Noormanni soovitustega ajakirjas Noorus. Ülesehituselt on need kaks raamatut sarnased: autoritekstid vahelduvad allikmaterjali sõnasõnalise esitamisega.

Raamatu pealkirjast saab järeldada, et lugejale tutvustatakse naiste pärimuslikke rituaale Eestis. Mõeldes selle sõnaühendi peale, tuleb minul esimesena silme ette vana ja rikkalik pulmakombestik: talunaise tähtsaim elusündmus nii rituaalses mõttes kui ka üleüldiselt. Pulmakommete kirjeldused moodustavad aga ainult umbes 4% raamatu mahust. (Tõsi, üks alapeatükk käsitleb mõrsjaitke, mis kuuluvad olemuslikult pulmade juurde, ent seegi ei tõsta pulmateema mahtu raamatus rohkem kui paari protsendi jagu.)

Pealkiri ja sisu saavutavad kooskõla niipea, kui mõtiskleda rituaali tähenduse üle. Rituaalid on mis tahes toimingud ja käitumisviisid, mis toetuvad maagilisele mõtlemisele. Kuna maagiline elutunnetus oli levinud rahvapärимuse üleskirjutamise ajal üle-eelmisel sajandil ja mingil määral ka eelmisel sajandil, kajastub talupoegade rituaale täis elu ka raamatus esitatud pärimustekstides, milles tänapäeva lugeja jaoks eraldiseisvad valdkonnad on tihedalt üksteisega seotud. Näiteks: „Iga vastlapäeva või lihaheite hommikul keedetakse paksu tanguputru lihaga. Kui pudrupada keema pannakse, siis peavad naised omad vokid nurka panema ja ketramise seisma jätma, muidu songivad sead kõik aiaääred ülesse. [...] Helme 1896.” (Lk 266)

Raamatu vahetekstid seevastu lähtuvad modernsest elutunnetusest ja mõtteviisist. Tänapäeva inimese suunajaks peetakse ennekõike modernset maailmamõistmist, tunnistades samal ajal, et „olukorras, kus tavapärased [s.o modernsed] vahendid on juba tulemusetult ära proovitud, on tänini võrdlemisi sage pöördumine pärimustraditsioonist tuntud üleloomuliku abi poole” (lk 54).

Kui vahetekstid on põhihoiakult modernistlikud-ratsionaliseerivad, siis Tartu kultuuriklubis Salong 7. veebruaril 2023 toimunud raamatusitlusele kutsutud esinejate valik tõestab Bruno Latouri väidet,¹ et me pole õigupoolest kunagi olnud läbinisti modernse eluvaatega: vestlusringi juhtinud Madis Arukase ning raamatu põhiautori Reet Hiimäe kõrval osalesid selles veel nõid Mari-Liis Sini-laht ja jungiaanlik psühholoog Ruta Juzulenaite. Küllap olid praktikud kutsutud laiapäõhjalisema arutelu saavutamiseks, et

¹ B. Latour, Me pole kunagi olnud modernsed. Essee sümmeetrilisest antropoloogiast. (Bibliotheca Controversiarum.) Tlk A. Saar. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014.

kohal oleks inimesi, kes raamatus ära toodud uskumusteadete, kombekirjelduste, loitsude ja rahvalaulude tekste tõsiselt võtaks, mitte ei muudaks neid oma teaduslik-modernsele valgusvihule allutades alaväärtuslikuks. Sel moel kujuneski vestlusing teistsuguseks, kui see oleks olnud ainult teadlaste osalusel. Teadus-terminitest, nagu *rituaalne*, *maagiline*, *sümboolne*, *märgid* ja *representatsioonid*, kubisev arutelu poleks aidanud kaasa sellele, et publik saanuks kõnelduga otseselt suhestuda. Kui aga Juzulenaite esitluse selgitas, et rituaal on jäämäe tipp, mille veest välja paistev osa on nähtav tegutsemine, alumine, nähtamatu osa aga rikas arusaamade kogum, võis kuulaja seostada seda iseenda ja oma alateadvusega.

Maailmas elades ja tegutsedes suhetume loodusnähtuste, taimede, loomade, teiste inimeste ja iseendaga eelkõige otse, mitte representatsioonide kaudu. Vestlusingi esinejad aitasidki mõista just seda otsesuhtlust, mitte modernse paradigma pakutud versiooni, milles loodust ja ühiskonda on pandud vahendama diskursused, representatsioonid, narratiivid, tähistajad, süsteemid, sümboolseks nimetatud tasand või kultuurimudelid. Viimaste aastate arengud näitavad, et peavooluteadusele omane „looduse pooluse (asjad iseeneses) ja subjekti pooluse (inimesed isekeskis) üha süvenev lahutamine”² ning jätkusuutliku ühiskonna edasikestmine on omavahel vastuolus. Eelmodernse otseühenduse taastamine selle tegeliku miski vahel, mida nimetame looduseks, ja kollektiivse miski vahel, mida nimetame ühiskonnaks,³ on võimalik ainult modernismist, progressiusust ja materialismist loobumise kaudu.

Kas „Maarjaheina ja imevee” ilmumine on verstapost rajal, mis viib välja hõlma-

vama teaduseni, mis ei lahutaks enam looduslikku ja ühiskondlikku (kvaasi)sfääri teineteisest? Et mittemodernset ainet ja maailmanägemist hakataks aina enam väärtustama, näitab nii pärimustekstide aukohale seadmine – nende esitamine autoritektiga võrreldes suuremas šriftis, iga tekst eraldi leheküljel – kui ka raamatu lõpp. Viimasel neljakümnel leheküljel käsitletakse ja esitatakse tänapäeval kogutud materjali, mida on kohati võimatu eristada vanadest arhiivitekstidest: „Tedre-märgid [tedretähed] kaduda siis ära, kui enne jüripäeva kogutud kasemahlaga silmi pesta – juba enne mahla joomist, siis nägu ei päevita. (45-aastane naine, 2022)” (lk 478); „Aastavahetusel ei tohiks pesu kuivada (sh rippuda), õnn pidi kusa-gile rippuma või kinni jääma. (Vana-aasta õhtu pidulual ei peaks olema linnuliha – õnn pidi ära lendama.) Lauda ei tohi ära koristada, toas peab tuli põlema kogu öö. (63-aastane naine, 2021)” (lk 505).

Raamat on selge ja loogilise ülesehitusega. Teistest mahukamad peatükid, nimelt „Eluringi oluliste sündmustega seotud rituaalid”, „Aastaringi tähtpäevadega seotud rituaalid”, „Naissoost ravijad ja teadjad” ning „Naiste rituaalid tänapäeval”, jagunevad alapeatükkideks, olles sel moel kergemini loetavad. Heidetakse pilk kõigisse mõeldavasse naise eluga seotud valdkondadesse, jäädes seejuures populaarteaduslikule käsitlusele sobivalt iga teema puhul ühtlaselt ülevaatlikuks. Lugejas võimaliku huvi tekitamiseks vastava teemaringi vastu tundub käsitlus olevat piisav.

Autorite vahetekstid on üldiselt igati asjatundlikud ja annavad tunnistust käsitletud teemadega kursis olemisest. Mind kui eriala tundvat lugejat häiris kohati viidete puudumine. Leidsin mitu kohta, kus oleksin küsinud, millel põhineb esitatud väide või arusaam, aga viidet polnud (küll leidsin viiteid tekstikohtadest, kus ma neid

² Samas, lk 111.

³ Samas, lk 105, 152 jm.

tingimata ei vajanud). Järgnevalt mõni sellekohane näide.

Reet Hiimäe kirjutab ühelegi allikale viitamata: „Leeriskäimine ise on Eestis tavaks olnud küll alles paar sajandit” (lk 132). Eestis alates 1690. aastaist kehtiva 1686. aasta Rootsi kirikuseaduse järgi pidid mees ja naine, kes tahtsid abielluda, olema käinud armulaul. Armulaul käimise eelduseks aga oli see, et isik oli leeritatud.⁴ Tõsi küll, kui leeris oleks käinud XVIII sajandi esimesel poolel absoluutselt kõik talulapsed, poleks pidanud selle kohta hiljem eraldi regulatsioone avaldama. On aga teada, et nt 1786. aasta märtsis Eestimaa konsistooriumi palvel Tallinna asehaldusvalitsuse välja antud publikaadi kohaselt pidid käima leeris kõik 14-aastased ja vanemad talulapsed.⁵

Allikaviiteta väitele, et XIX sajandil polnud määrav mitte armastusabiellu, vaid vanemate valitud kaaslane (lk 133), tahaks esitada lausa mitu vastuväidet. Esiteks ei saa vastandada armastusabiellu ja vanemate valitud kaaslast. Olen helisalvestanud kogemusloo, milles kõneldakse naisest, kes oli valinud mehe mitte omaenda, vaid oma vanemate eelistusest lähtuvalt, ent kes aastaid hiljem teatas minu intervjueeritavale (snd 1911) ja teistele oma küla naistele, et tema abikaasast paremat meest pole olemaski.⁶ Teiseks, olles lugenud käsitlusi ja

etnograafilisi kirjeldusi nii XVIII kui ka XIX sajandist, saan teha järelduse, et Eestis oli tüdruku sõnaõigus endale abikaasa valimisel oluliselt suurem kui paljudes teistes Euroopa riikides neil sajanditel.⁷

Eelmisega sarnane on väide, et mõnikord otsustasid abikaasavaliku vanemad ning pruut ja peigmees olid sageli veel pulmade ajal teineteisele võõrad (lk 163). Minu teadmiste põhjal oli pulmade ajal teineteisele võõras olemine üsna ebatõenäoline ja seda tuli ainult harva ette. Veel XVIII sajandil olid eestlaste seas enamikus Eesti paikades kombeks kolmekordsed kosjad, mille käigus oli peigmehe kohtumine mõrsjaga kohustuslik ning mõrsjal õigus igal etapil kosjad ära öelda.⁸ XIX sajandil olid kosjad enamjaolt üheetapilised, ent kui pruut kosjaviina vastu ei võtnud, ei saanud kosjadest asja. Eestis küllalt levinud, aga väljaspool Eestit üsna haruldane komme oli see, et pärast kosjaskäiku veetis noormees öö kositud neiu pool.⁹ Ka ehalkäimise kombe populaarsus – kusjuures heaks tavaks oli, et noormees jääb igal ööl oma küla eri tüdruku juurde – lubab järeldada, et pulmadeni teineteisele võõraks jäävaid pruutpaare kuigi palju ette ei tulnud.

Faktiviga leidub ka lk 458, kus on kirjas: „Vanimad teated nõiaprotsesside toimumisest Eesti alal on 16. sajandi lõpuaastastest [---].” Sebastian Münster ometigi mainis oma teose „Cosmographia” kordustrukis juba aastal 1550, et Eestis on libahundid kohtu ees tunnistusi andnud.¹⁰ Hoopis

Toim H. Kästik, E. Saar. Tartu–Värsk: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016, lk 108.

⁷ Vt ka **M. Metsvahi**, Die Ehe und das Verständnis..., lk 182.

⁸ Samas, lk 182–183.

⁹ Samas, lk 184.

¹⁰ Vt **M. Metsvahi**, Eesti- ja Liivimaa libahundipärimus rahvapärase ontoloogia muutumise peegeldajana. – Mäetagused 2021, nr 80, lk 74.

⁴ **M. Metsvahi**, Die Ehe und das Verständnis von Ehe in der bäuerlichen Bevölkerung Estlands und Livlands im 18. Jahrhundert. – Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte 2021, kd 28, lk 180.

⁵ **A. Andresen**, Eestimaa kirikukorraldus 1710–1832. Riigivõimu mõju institutsioonidele ja õigusele. (Tartu Ülikooli doktoritööd.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008, lk 142–143.

⁶ **M. Metsvahi**, Sugudevahelise suhtlemise ja kosimise teema Ksenia Müürsepa tehtud intervjuudes. – Setumaa kogumik 7. (Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuri-uuringute keskuse aastaraamat XV–XVI.)

vastavad varasemad säilinud kohtuproto-
kollid on pärit XVI sajandi lõpuaastatest.

On kiiduväärt, et teoses esitatakse arhiivitekstid algupärasel kujul. Valdavalt on need lühikesed ja kergesti mõistetavad. Kui need sisaldavad vähetuntud murdesõnu, on nurksulgudesse lisatud kirjakeelne vaste. Mõnes üksikus kohas on see aga jäetud tegemata ning tekstist arusaamine on raskendatud. Õnneks on setukeelsed pikemad tekstid, nagu Seto võinädalal toimuva paabapraasniku kirjeldus, esitatud koos tõlkega kirjakeelde.

Märkimist väärrib raamatu väga ilus kujundus ning kaunid ja sobivad pildid. Selline pilkupaitav ehe ilu viib mõtted jälle Latouri seisukohtade juurde, nii et lõpetan tema sõnadega: „Tegelikkus ei ole kaugel, vaid kättesaadav kõigis maailma mobiiliseeritud objektides.”¹¹

MERILI METSVAHI

¹¹ **B. Latour**, Me pole kunagi olnud modernsed, lk 150.